

Middelstum

We rijden via de Onderdendamsterweg, langs het Boterdiep, Middelstum binnen. Veel radialer kun je een wierdeplaats niet krijgen. Ook hier is aan de wierde geknaagd, zien we aan het sportveldje annex schaatsbaan. De Burgemeester F. van Ankenweg brengt ons van de buitenste ring naar het voormalige ossenpad, dat nu gedeeltelijk de Menthedaweg heet. We rijden rechtdoor over de Menthedalaan en blijven ons verbazen wat we zien. Aan de linkerkant rijden we langs het terrein waarop het pand dat de naam - hoe kan het ook anders - Mentheda draagt, staat. Aan de andere kant staat - zo goed als onzichtbaar, maar op bijna een even groot terrein - Bloemenhuis Bosma. Door nieuwe regels was het echter voor deze bedrijfstak, een kwekerij, niet meer behapbaar om op deze manier hier door te gaan. Per 2018 stopt de vijfde generatie bloemenkwekers die hier 130 jaar heeft

gefunctioneerd. Dit begon met

① Klaas Bosma (Bolsward, 5-11-1839 - Middelstum 9-5-1919) die als zoon van Jeip Roelfs Bosma en Feike Klases Schuurmans werd geboren. Hij

huwde op 8 mei 1869 met de in Middelstum geboren Aaltje Huizinga, dochter van schipper Kornelis Rentzes Huizinga en Frouke Jacobs Pieterman. Ze kregen een zoon ② Kornelis Bosma (Middelstum, 20-11-1869 - Middelstum, 18-12-1944). Kornelis huwde met Anje van der Laan. Ze kregen een aantal kinderen, waaronder Jakob. ③ Jakob Bosma (Middelstum, 11-11-1908 - Zuidlaren, 21-9-1999) huwde op 21 april 1938 met Geertje van der Ploeg, dochter van Remko van der Ploeg en Kornelia Korringa.

De volgende generatie is ④ Pieter Bosma, waarna de laatste generatie ⑤ Koos Anne Bosma uiteindelijk het besluit nam een ander richting te gaan kiezen.

K. Bosma viel regelmatig in de prijzen, zo blijkt uit berichten in de krant uit de beginperiode. Zo won hij met 50 viola tricolor [het driekleurig viooltje] de 1e prijs in 1889. In 1894 wonnen K. Bosma & zonen een prijs voor hun inzending buiten programma. Maar ook in de vruchten deden ze mee aan de top. In 1907 wonnen ze met 5 soorten zoete appels de 1e prijs, een 2e prijs met de zure handappelen, weer een 1e prijs met 5 soorten tafelpere en grootste soort peren. Een 2e plek kregen ze met hun grootste en zwaarste trosdruiven, evenals voor de grootste en schoonste verzameling druiven.

Maar de reden dat de Menthedalaan zo heet komt niet alleen door het pand dat die naam nu draagt, maar komt vooral door het terrein waarop de (bloemen)kwekerij staat. Dit terrein is een van de huiswierden waaruit Middelstum is ontstaan. Tot 1738 stond op de Menthedawierde de borg of Mentadaheerd. Beckeringh spreekt op zijn kaart uit 1781 al over oud Menteda. De eerste Mentata, die bekend is draagt de naam Albert en wordt in de periode 1371-'72 geschaard onder de aanzienlijken.

In 1397 is er nog een hoofdeling met de naam Lyutho Mentata. Hoewel we daarna niets meer over deze Mentata's horen, blijft de naam kennelijk tot verbeelding spreken aangezien het nog steeds beeldbepalend is. Bewoners kent de borg natuurlijk wel, waarbij van *Mentheda* als 'afkomstig van' ook kan voorkomen. Een voorbeeld is de invloedrijke

Het nieuws van den dag : kleine courant
19-08-1887 ©

Delpher

Bij de te Eenrum (Gr.) gehouden bloemententoonstelling zijn bekroond de inzendingen van de h. h. Groenewold te Pieterburen, Bos te Appingedam, Bouwman te Uithuizen, Bouwman te Appingedam, Bosma te Middelstum, Kiers, Molenberg, H. Groenewold en P. van Dijk, allen te Groningen.

bron: Het nieuws van den dag : kleine courant, 19-08-1887

Plantenschat : Inleiding tot de kennis der flora van Nederland / F.J. van Uildriks, Vitis Bruinsma. - Groningen : P. Noordhoff, 1898
Driekleurig viooltje

Sint-Hippolytuskerk,
Middelstum

Sint-Hippolytuskerk,
Middelstum

schip en koor, Sint-Hippolytuskerk,
Middelstum

Adam en Eva / Christus op regenboog, Sint-Hippolytuskerk,
Middelstum

Bartold Entens, die onder andere als watergeus op 1 april 1572 Den Briel veroverde, bij de veroveringen van enkele overgebleven stellingen in Vlissingen op 13 april 1572 betrokken was. Met een vloot van 30 schepen nam hij op woensdag 25 juni 1572 Dordrecht in, waar de Vuilpoort in opdracht van de Oudraad van Dordrecht was geopend - dit onder druk van de bevolking en schutters. Hij komt uiteindelijk bij een onbesuisde aanval op de stad Groningen op 17 of 27 mei 1580 om het leven. Hij zou in een dronken bui in zijn eentje (met in zijn gevolg enkele schutters) een loopschans veroverd hebben. Op het moment dat hij zijn hoofd door een schietgat steekt, raakt een kogel hem dodelijk.

Na de sloop van de borgstede met 'rondeel' en grachten, zullen de grachten zijn opgevuld met de wierdenaarde, waardoor het terrein geëgaliseerd is. In 1801 was het een groot appelhof geworden, zodat de link naar een kwekerij op deze plaats opeens niet meer vreemd klinkt. In datzelfde jaar 1801 kreeg Hendrik Wichers (Winschoten, ~17-12-1764 - Middelstum, 23-4-1831) het in bezit. Hendrik is de zoon van Herman Wichers en Jantje Emes, die arts was en op 14-11-1790 trouwde met (Joh)Anna Sophia Piccardt (Warffum - Middelstum, 1-8-1826 en weduwe van predikant Henricus Numan), dochter van predikant Alexander Piccardt en Hilje Iwema. In 1890 kocht Jacob Vinhuizen (1858-1931) het terrein. Jb Vinhuizen - zoals hij veelal wordt aangeduid - liet de Menthedawierde tussen 1894 en 1895 afgegraven. Hij liet in 1896 voor het aanbestedingsbedrag van f 619 door P.H. van Dijken uit Toornwerd onder leiding van architect Pieter Tilbusscher (1857-1934) het nieuwe Mentheda bouwen. Zowel het woonhuis (517361) als tuin (517362) en toegangshek (517363) zijn opgenomen in de lijst van Rijksmonumenten. Met de vrijgekomen aarde van de aanleg van de grachten en vijver is het gedeelte waarop de villa is gebouwd, weer verhoogd. De tuin is in het najaar 1896 en voorjaar 1897 aangelegd. Hij tekende in 1910 de Borg Mentheda tot Middelstum zoals het er rond 1630 uitgezien zou hebben ¹.

Even verderop zien we een parkeerplein bij de kerk, waar we de wagen parkeren. Deze Sint-Hippolytuskerk (29894) ziet er indrukwekkend uit.

Het nichtje van Jacob Vinhuizen, Elizabeth Catharina Anna Vinhuizen (1891-1988) schreef als Secretaresse van het Comité (viering 500 jaar Hippolytus) een kerkkroniek. Jacob (1858-1931) en de vader van

Mentheda in Hunsingo - Groningen en Ommelanden
bron: Geheugen van Nederland

Mentheda in Middelstum, 2017

hemelgebouw, Sint-Hippolytuskerk, Middelstum

burcht van de hel, Sint-Hippolytuskerk, Middelstum

fresco detail, Sint-Hippolytuskerk, Middelstum

nis met kerkkroniek, Sint-Hippolytuskerk, Middelstum

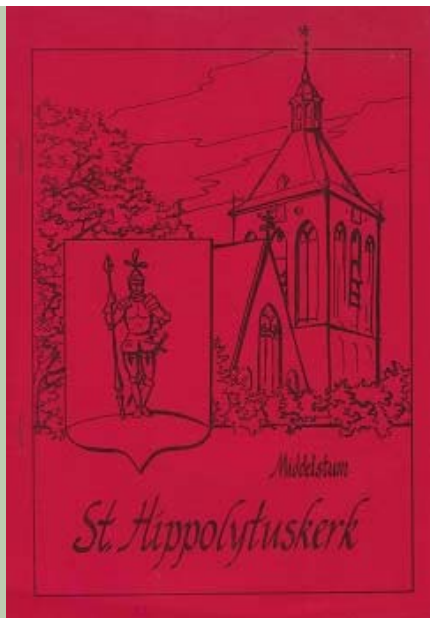

sacrementshuisje, Sint-Hippolytuskerk, Middelstum

Elizabeth, Simon Ludolf (1860-1947), zijn broers. Ze schreef dit kerkkroniek met behulp van de vele aantekeningen die haar oom voor dit doel al verzameld had. Daarnaast gebruikte ze de dissertatie uit 1938 van Maria Hartgerink-Kooman. Deze dissertatie draagt de titel *Het geslacht Ewsum : geschiedenis van een jonkers-familie uit de Ommelanden*

De Sint Hippolytuskerk te Middelstum 1445-1945 : Gedachtenisrede / A.D. Wumkes : Kerkkroniek / Elizabeth C.A. Vinhuizen. - Middelstum : Het Comité, 1946

St. Hippolytuskerk Middelstum

in de 15e en 16e eeuw (KB). Verder gebruikte ze artikelen uit de Groninger Volksalmanakken, het archief van het geslacht Van Ewsum en andere bronnen. De kerk is gebouwd in opdracht van Onno van Ewsum. Hij is de zoon van Hidde Tamminga en Menneke, de erfdochter van Ewsum in het jaar 1445. Onno was toen teruggekomen van de gebruikelijk opvoedings- en leerreis. Hij was in 1441 vertrokken onder begeleiding van zijn oom Julianus. Ze gingen eerst naar de scholen in Keulen en Bologna. Gevolgd door natuurlijk Rome, het Vaticaan om bij de Sint-Pieter de zegen van de paus te ontvangen. In Venetië laat hij zich in de boot nemen om verscheept te worden naar het heilige land om strijd te leveren tegen de Saracenen. Dit in navolging van de vele verhalen die hij had gehoord over de oproepen van twee eeuwen geleden, zoals door de kruisprediker magister Olivier van Keulen was gedaan. Velen waren hem voor gegaan en ook nadien zullen ze volgen. Onno beschrijft - zogenaamd - zijn ervaringen zelf in een lofdicht. Maria Hartgerink-Koomans schrijft in haar proefschrift dit toe aan zijn kleinzoon Wigbold.

Waarschijnlijk was de oude tufstenen kerk, die er hiervoor stond, dusdanig vervallen, dat het volledig afgebroken is. Bij de nieuwe met bakstenen gebouwde kerk vinden we echter her en der nog stukken tufsteen terug. Deze tufstenen zijn hergebruikt. In de toren vinden we drie gedenkstenen, waarvan de onderste de tekst *1487 empore Onnonis milities huius ecclesiae fundatoris* bevat. Dit betekent iets als "ridder Onno van Ewsum heeft de kerk in 1487 gesticht". Deze steen is pas in 1930 geplaatst².

Voordat we naar binnengaan komen we het wapen van Middelstum tegen. Deze is afkomstig van het oude gemeentehuis. Schilder en steenhouwer Pieter Wijchgel (Tjamsweer, 31-01-1869 - Westerwijtwerd, 18-10-1917) uit Westerwijtwerd kreeg in 1905 de opdracht om voor het gemeentehuis een gemeentewapen uit steen te houwen. Vermoedelijk trots stuurde deze voormalige Minerva-student rond 19 februari 1906 een kaartje naar de Minerva-directeur om te laten zien waar het zou komen te hangen. In 1962 werd dit gemeentehuis afgebroken, maar de steen werd zorgvuldig opgeslagen. Sinds enkele maanden hangt het nu bij de ingang van de kerk. Van kleinzoon Pieter Wijchgel (Middelstum, 17-2-1914) is ook een 'openbaar' zichtbaar werk te zien op Heerestraat 15. Hier ontwierp en maakte hij voor het Amsterdamse School-pand een stijlvol glas-in-lood raam in het trappenhuis (517408). Dit pand uit 1933 naar het ontwerp van architect S.A. Veenstra werd gebouwd voor de werkplaats van zijn vader, de steenhouwer Dirk Wijchgel (Westerwijtwerd, 15-7-1889 - Groningen, 12-10-1960). Dit pand staat aan de overkant de Siewuke Krijnsheerd. Daarnaast zou hij, Pieter Wijchgel (1869-1917), de grafsteen van Dirk Aeilt Wumkes (Joure, 04-12-1839 - Appingedam, 12-5-1910) hebben gemaakt.

In dit wapen zien we Hyppolytus staan, een legeroverste, die christen was in de tijd toen keizer Vespasianus in Rome dit nog bestreed. Hyppolytus werd door paarden

in het sacramentshuisje, Sint-Hippolytuskerk, Middelstum

sluitsteen grafelder Ewsum, Sint-Hippolytuskerk, Middelstum

koor, Sint-Hippolytuskerk, Middelstum

kansel | 1733 | Jan de Rijk, Sint-Hippolytuskerk, Middelstum

uit elkaar getrokken en werd zodoende martelaar en sint om vervolgens schutspatroun te worden van vele huizen. We zien hem hier geharnast met een speer in zijn rechterhand staan, als teken dat hij een strijder van God was ².

Lichtelijk overweldigend is het wel, wanneer je voor het eerst het schip binnenstapt. *Adam en Eva met de zondeval en het laatste oordeel* vallen meteen op. De *Adam en Eva*-schildering, die in 1916 zichtbaar was geworden, wordt in 1917 gerestaureerd door Bokhorst uit Deventer, maar door problemen met het gewelfmetselwerk moest het met behulp van speciale technieken er gedeeltelijk tijdelijk worden afgehaald. Bokhouts restauratie komt hem wel op kritiek te staan, vanwege de renaissance-achtige voorstelling dat hij ervan gemaakt heeft.

In 1941 wordt tijdens het witten de fresco *Uitstorting van de HG op de Pinksterdag* zichtbaar. Deze wordt door de kunstschilder Johan Dijkstra uit Groningen onderzocht en hij dringt aan op restauratie van alle schilderijen die onder de witkalk verborgen gehouden worden. Dijkstra (Groningen, 23-12-1896 – Groningen, 21-2-1978) wordt - als medeoprichter van de kunstkring *de Ploeg* - gezien als een de belangrijkste Groninger kunstenaars van de twintigste eeuw.

Het laatste oordeel kwam ook opeens onder de pleisterlaag vandaan, maar er waren grote stukken verdwenen.

Restaurateur H.W. (Helmer)

Hut uit Beerta heeft - in een van zijn eerste restauratieklussen - zijn best gedaan om er weer een geheel van te maken, zodat we kunnen kijken naar een Christus op een regenboog, die de aardbol tussen zijn voeten heeft. Het zwaard (veroordeling) en lelietak (begenadiging) vinden we naast zijn hoofd. Hierdoorheen zien we alweer flinke scheuren. Naast hem bidden Maria en Johannes de Doper voor de zielen die uit de geopende graven komen. Aan de zijde van het zwaard vinden we in het aangrenzende gewelf de *burcht van de hel*. Aan de zijde van de lelietak vinden we in het aangrenzende gewelf het *hemelgebouw*. Van Helmer Hut zullen nog veel restauratiewerk terugzien.

Vanaf 1974 werd er een grootschalige restauratie in gang gezet, waarbij begonnen is met de toren, gevolgd door het dak. Vanaf 1977 wordt er gekeken naar de schilderijen en worden ze hersteld, ditmaal door Jelle Otter (Steenwijk, 7-12-1925 - Wichmond (Vorden), 28-9-2012) uit Voorst. De renovatie zou tot in 1981 duren. Otter

bas-reliëf, epitaaf priester Ebbert Onsta, Sint-Hippolytuskerk, Middelstum

Van dit zandstenen beeldhouwwerk zijn tijdens de 'Beeldenstorm' de gezichten er afgehakt. Deze zijn gerestaureerd.

vertaling tekst: Voorbijganger zie op het graf van heer Egbert Onsta, die onze eigen goede pastoor was; zwak en oud zie hij vrijwillig de zielzorg vaarwel en werd prebendaris van het altaar van de Heilige Maagd; en stierf in het jaar 1476, wanneer het volk het feest van Sint Bernardus viert [20 augustus].

verklaring beeld: gekroonde Maria (als koningin van de hemel) met het kindje Jezus, dat een vogel laat vliegen (als verwijzing naar de uit klei gemaakte vormen die hij als 7-jarig kind met zijn speelvriendjes had gemaakt). Priester Egbert Onsta ligt geknield. Zijn beschermheilige Sint Egbertus legt met een treffend gebaar van zijn voorspraak zijn hand op de schouder. Daarachter met opengeslagen mantel, waaronder een harnas zichtbaar is, de man die Onsta als pastoor heeft aangesteld: Onno van Ewsum.

ontdekking: In 1879 werd dit beeld ontdekt tijdens een groot onderhoudsbeurt. Door de achtergebleven kleurresten op het beschadigde beeld, kon het volledig verantwoord hersteld worden, onder leiding van toenmalig Minerva-directeur J.H. Egenbergen. Hij stelde de stukadoor Schreuder uit Sappemeer aan om het te herstellen.

bronnen: St. Hippolytuskerk Middelstum; Kerkkroniek / Elizabeth C.A. Vinhuizen. - p. 34; De apokryfe boeken des Nieuwen Verbonds / bijeenverz., uit de oorspronkelijke talen overgezet, en met inl. en aantek. voorz. [door J.P. de Keyser]. - 's Gravenhage : W.P. van Stockum, 1842-[1849]. - Eerste deel. - p. 227-228

schild met Lewe-wapen bij "geharnaste beeld van Heiligen Hippolytus", Sint-Hippolytuskerk, Middelstum

kuippaneel kansel met adelaar en vleermuisvleugel, Sint-Hippolytuskerk, Middelstum

Sint-Hippolytuskerk, Middelstum

toren gedenksteden, Sint-Hippolytuskerk, Middelstum

fresco detail, Sint-Hippolytuskerk, Middelstum

heeft meerdere restauraties gedaan in het noorden. Door dit langdurig verblijf zijn Otters eigen schilderijen ook duidelijk geïnspireerd door de kunstenaarsgroep De Ploeg.

Bij de datering van de schilderijen of fresco in de kerk kan men denken aan de periode na 1568. Toen is de kerk namelijk gedeeltelijk verwoest geweest. Waarschijnlijk zijn daarna opnieuw de schilderijen aangebracht ⁴.

De vele werken geven een overweldigd gevoel. Details gaan hierbij vaak verloren. Toch is het de moeite waard om de verbeeldingen in detail te bekijken. Schrikken doen we ook van de vele scheuren en scheurtjes die we dan zien. We zijn weliswaar alweer bijna veertig jaar verder na de laatste restauratie, dit ziet er toch wel ernstig uit. De aardbevingsschade wegens aardgaswinning laat hier duidelijk

zichtbaar zijn sporen na ⁵.

In het koor vinden we onder andere nog een muurschildering met een deel van een kerkkroniek. Ook delen van de zwarte randen van geschilderde rouwborden vinden we hierin terug. In dezelfde muur vinden we ook een sacramentshuisje, waarin nu geen geconsacreerde hostie meer ligt, maar een beeldje, dat ook hier langzaam aan het verteren is. We lopen intussen eigenlijk over een grafkelder waarin de familieleden van Ewsum hun laatste rustplaats hebben gekregen. De geschilderde rouwborden zullen hieraan ook gememoreerd hebben ⁶. Er is daarnaast veel houtsnijwerk van Jan de Rijk - die we al veelvuldig zijn tegengekomen - te zien, waarna we naar buiten gaan om nog een half rondje om de kerk te maken. Hier komen we in het gras een model van de kerk tegen. Ook zien we hergebruikte tufsteen uit de vorige kerk terugkomen tussen het baksteen.

Vanaf het nieuwe Concordiaplein beginnen we aan een rondje om villa Mentheda en kerk. Hier komen we een houtsnijwerk tegen. Het lijkt er op, dat het eerst een boom was. Aangezien het bij de villa tussen de twee grachten staat is nadere bestudering niet mogelijk. Hulp van buitenaf en binnenuit helpen later het een en ander te verklaren. De man waarnaar we kijken is een van de voormalige bewoners van de borg Mentheda. En dat is niemand minder dan Bartold Entens ⁷. Nu we dit weten zien we ook onmiddellijk de overeenkomsten tussen het schilderij en het houten beeld. Dat deze overeenkomsten zo sterk zijn, immers poefkleding, hoed en zelfs de halsketting komen overeen, komt omdat de toenmalige bewoner Jaap Reenders, met een foto van dit schilderij rondliep toen hij werkzaam was in Nigeria, met het doel om een beeld te laten maken van Entens, dat hij vervolgens bij thuiskomst in de hal van de villa Mentheda kon zetten. En zo geschiedde, hij gaf een lokale beeldhouwer de opdracht om dit beeld te maken en nam het mee naar Middelstum, waar we het nu kunnen aanschouwen. Het van donker hout gemaakte beeld staat er echter intussen wel een beetje bleekjes bij. Het is dus vraag hoelang we hiervan nog kunnen genieten ⁸.

Een eindje verderop in de Oude Schoolsterweg komen we een mooi voorbeeld tegen, dat het mogelijk is om met enkele uitstekende bakstenen toch iets spannends van een muur te maken. Aan het einde van de straat staat op de hoek aan de Burchtstraat de Doopsgezinde Kerk uit 1863.

Barthold Entens (1539-1580)

mix tufsteen / baksteen, Sint-Hippolytuskerk, Middelstum

mix tufsteen / baksteen, Sint-Hippolytuskerk, Middelstum

Sint-Hippolytuskerk, Middelstum

Bartold Entens | ± 1998 | lokale Nigeriaanse beeldhouwer, Middelstum

MIDDELSTUM

door de eeuwen heen

Sprokkelingen in woord en beeld
door het verleden
van een Groninger gemeente

GEERT DE BOER

Middelstum door de eeuwen heen : sprokkelingen in woord en beeld door het verleden van een Groninger gemeente / Geert de Boer (tekst en samenstelling). - Bedum : Profiel, 1988. - ISBN 90-70287-75-7

Hierin staat een kabinetorgel uit ± 1760, gebouwd door de uit Duitsland afkomstige Deetlef Onderhorst (Holstein, 1715/1716 - ?), meester orgelmaker op de Lauriergracht tussen de Hazen- en Konijnenstraat te Amsterdam, dat pijpwerk heeft van om en nabij 1700, die gemaakt zijn door Johannes Duytschot/Duyschot (1645-1725) (29896). Het orgel heeft van 1819 tot 1863 in Huizinge gestaan en is in 1889 nog omgebouwd door Van Oeckelen. Inmiddels is het weer in zijn voormalige staat als kabinetorgel hersteld. De eerste steen van dit gebouw is afkomstig uit een vermaningsgebouw uit 1815 in Huizinge ². Aan de overkant zien we het pand van Herberg In De Valk, overduidelijk een pand met een doorrit, gezien de kleine raampjes op de begane grond en grote ramen op de eerste verdieping, maar bovenal door ingangsdeur voor de koetsen. Dan zal er ook aan de andere een uitgang aanwezig moeten zijn. Snel lopen we naar de andere kant. En zowaar, daar zit ook een ingang. Deze toevoeging stamt uit de achttiende en negentiende eeuw. De geschiedenis van de daarachter liggende gelagkamer en woonhuis gaan terug tot 1630 ³. Maar ook voor de schippers die hier in het haventje

gingen lossen en laden was het een uitkomst. Ook ging de herberg dienst doen als veerhuis vanaf het moment dat er op de aangelegde trekvaarten veerdiensten gingen varen. Het was een halteplaats op de veerlijn naar Uithuizen. Van het haventje is - wanneer we naar de waterkant lopen - geen sprake meer. Het voormalig Haventje van Middelstum De Kolk is in de zomer van 1931 voor f 1,- overgegaan van het waterschap naar de gemeente, die het vervolgens als werkgelegenheidsproject in 1953 heeft laten dempen ².

Nabij de haven ligt ook het pand van de voormalige bierbrouwerij De Pauw. Deze stopt volgens een aantal websites echter in 1915 zijn productie. Het Historische Vereniging Middelstum weet bij monde van Jetze Smit te melden, dat de brouwerij zijn deuren veel eerder sluit, namelijk op 12 maart 1869. De brouwerij - dat tussen het woonhuis waarin het gezin van Pieter Wijchgel in 1905 woonde en het pand waarop 'De Pauw' staat - was al in 1912 afgebroken.

In de eerste (tot nu toe) bekende melding van De Pauw komen we Hindrik Jans als herbergier tegen. Omdat de stad (Groningen) tot voor kort het alleenrecht had (i.v.m. het aloude stapelrecht), zal deze Hindrik Jans mogelijk de eerste brouwer kunnen zijn. Hindrik (die vervolgens de familienaam Brouwer gaat aannemen) was op 12 november 1797 gehuwd met Anje Berents (? - Middelstum, 18-9-1809). Later huwt hij Grietje Luitjes Boomgaard. Bij het huwelijk van zijn dochter Klaaske staat hij te boek als koopman. Hij is in Middelstum geboren op ?-?-1770/1 en komt op 25 februari 1832 in Wildervank te overlijden. Jan Krijns Noordhof (Huizinge, 30-1-1795 - Huizinge, 22-7-1846) neemt de brouwerij over op 16 januari 1819. Zijn ouders waren Krien Jans Noordhof/Krijns Jans Noordhof (overtuigend patriot, die na de patriottentijd subiet - als straf - soldaten in huis kreeg gelegerd) en Hailiena Henderikes Wibbens/Herlina Hendrikus Wibbens. Jan Krijns had zelf een merkwaardig loopbaan. Hij ging van olieslager, bierbrouwer en koopman naar predikant. Zijn aanstelling als leraar op Oudejaarsdag 1932 - terwijl hij daarvoor geen opleiding had gevolgd - viel dan ook niet in goede aarde bij het ADS-bestuur. Uiteindelijk viel dit bestuur voor de argumenten van de gemeenschap en werden de aanstelling regels aangepast. Jan Krijns deed op 25 juni 1838 alsnog examen, waarna hij alsnog bevoegd verklaard werd.

In 1839 neemt Scholto Jans ten Doornkaat tot 1845 het stokje over. Scholto Jans (Noordbroek, 11-4-1816 - Muntendam, 30-5-1879) is een zoon van bierbrouwer Jan

(voormalig plek) brouwerij De Pauw, Middelstum

Oude Schoolsterweg, Middelstum

Doopsgezinde Kerk, Middelstum

doorrit Herberg In De Valk, Middelstum

doorrit Herberg In De Valk (met links het pand waarin Pieter Wijchgel in 1905 woonde), Middelstum

Boterdiep (bij de gedempte haven), Middelstum

Asinga, Middelstum

Scholten ten Doornkaat en Antje Hindriks Bakker. Hij trouwde op 3 april 1839 in Appingedam met de 18-jarige Martje Wilkes Tuinier (Opwierde, 24-9-1820 - Muntendam, 22-10-1890). Er wordt slechts een kind van dit jonge stel geboren in Middelstum. Ze vertrekken vervolgens naar Stadskanaal waar hij landbouwer wordt.

Jan Willems Schuringa neemt het stokje rond 1845 over. Hij huwt het jaar daarvoor nog als broodbakker, op 30 augustus 1844 in Middelstum met Antje Jakkles Tjessinga (Minnertsga, 23-10-1822 - Middelstum, 11-8-1854). Zij is de dochter van Jakkles Jelles Tjessinga, Chicorei-fabrikant en Minke Jurjens Hamer en komt al tien jaar na het huwelijk te overlijden. Hij is de zoon van de leraar Willem Jans Schuringa en Trijntje Harms Smit. Hij hertrouwt met de 27-jarige en weduwe Antje Thomas Heersema en stopt in 1869 ¹⁰.

Langs het water lopen we naar de Onno van Ewsomlaan waarna we via de Brouwerslaan weer teruggaan naar de Burchtstraat. Bij het Kerkpad krijgen we een mooi plaatje voorgeschoteld met de Hippolytuskerk in de hoofdrol. De Burchtstraat is een verwijzing naar de borg dat hier ooit stond. Een restant van de Asinga-borg, want zo heet de borg, komen we tegen in de vorm van een poort. Het is dan ook de hoogste tijd om even in de geschiedenis van Middelstum te duiken, want we hebben inmiddels kennism gemaakt met Mentheda en nu dus Asinga. De Onno van Ewsomlaan zal ons morgen naar zijn (voormalige) borg leiden. En zo zien we dat er drie borgen op een rij lagen, binnen een kilometer afstand.

Kerkpad Sint Hippolytuskerk, Middelstum

Zoals gemeld is Middelstum ontstaan uit verschillende huiswierden, die samen uitgroeit tot een mooie radiale wierde ¹¹. Een kwelderwal in het stroomgebied van de Fivel zal de eerste basis geweest zijn. Schriftelijk komen we het voor het eerst tegen wanneer Ditmar schenkingen doet aan de abdij van Fulda, dat gelegen ligt aan de Fulda - dat bij Hannoversch Münden samen met *Werra* als *Wezer* doorstroomt naar Bremen en hiervandaan zo'n 125km verderop de Noordzee instroomt. Het wordt geschreven als Mitilistenheim. Het komt midden tiende eeuw ook voor als Mittelesheim, Midlest-hem, Midlistan-hem, Midlistheim.

Emo noemt het in 1223 Midlestum. Het is een beschrijving van de middelste woonplaats ¹¹. We staan nu voor een poortgebouw, dat sterk verbouwd is. De borg werd in 1744 al op afbraak verkocht, waarbij alleen dit pand en een oude schuur bleven staan. In 1815 werd de poortruimte omgebouwd tot woonruimte, aangezien het gezin van de toenmalige schout François Plaat en Cornelia Pauline Klein van Willengen zicht uitbreidde. In 1926 kwam het in handen van mej. A. Vinhuizen (die de Kerkkroniek schreef). Zij herstelde het pand van woonhuis weer terug in oude staat (29889). Hierbij

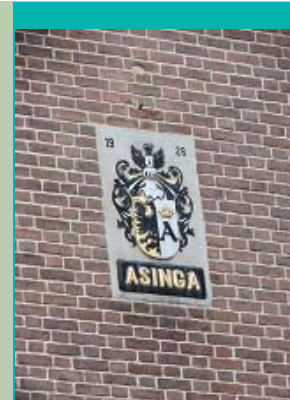

Asinga-poort, Middelstum

werden ook alle, in de vorige eeuw aangebouwde bouwwerken afgebroken en nieuwe bouwwerken aangebouwd. Ook de gevelstenen zijn toen aangebracht. De Asinga-gevelsteen uit 1926 is gemaakt door de zoon van Pieter Wijchgel, Dirk Wijchgel (1889-1960), die in zijn vaders voetsporen was getreden ¹². De gevelsteen in het poorthuis met daarop in het Hebreeuws "Jehova" en daaronder *SOLI DEO HONOR ET GLORIA, 1611* zat wel vanaf het begin in dit gebouw. Dit gebouw zal dan ook in 1611 gebouwd zijn door de toenmalige bewoners Everardus Everardi ab Emda en Albertien Veelcker, gezien familiewapens die daaronder zijn aangebracht. Aangezien zij katholiek waren en dat in deze periode een probleem was, werd dit pand ook als schuilkerk gebruikt. Van Emden was tot 1594 raadsheer van de stad en zeer

familiewapen Van Emden - Veelcker, 1611, Asinga-poort, Middelstum

Asinga | 1926 | Dirk Wijchgel, Middelstum

Asinga, Middelstum

De Hoeksteenkerk, Middelstum

Grachtstraat, Middelstum

Grachtstraat, Middelstum

rijk. De familie Veelcker was ook vermogend en belegde hun geld deels in de Ommelanden. Zodoende kwam het in volledige bezit van Asinga. Ook Menteda was op dat moment in hun bezit ¹³.

Het pand dat tegenover de toegangspoort staat heeft ook de monumentstatus (29890).

Wij lopen door naar de hoek van de straat waar we een ander monument tegenkomen. De Hoeksteenkerk (517379) is een Gereformeerde kerk dat gebouwd is op een centrumwierde door aannemer J. Jaarsma in 1869 naar een ontwerp van architect Age Schotanus (Woudsend, 13-8-1841 - Utrecht, 26-4-1899) uit Zuidhorn ¹⁴.

Het volgende pand valt meteen door zijn bijzondere paraboolvormig portiek (517412). Het betreft er dan ook weer een in de categorie Groninger Amsterdamse School, naar een 1935 ontwerp van S.A. Veenstra (Middelstum). Ook het smeed- en gietijzeren hekwerk van smid Rustema (Middelstum) is nog origineel. Maar er staat nog meer moois in deze straat.

Wanneer we weer op het pleintje met parkeerterrein zijn, valt ons oog nog op de voormalige bakkerij (29892). Dit pand staat er sinds 1689, aldus de ankers in de achtergevel. Een (vermoedelijk later) ingemetselde steen geeft hetzelfde jaartal aan. Dit pand herbergt Museum "Bakkerij Mendels", vernoemt naar Jan Mendels (1890-1948) die werd opgevolgd door zijn zoon Henderikus. Het pand is door Tiemen Helperi Kimm - we kwamen hem al tegen in Groot Wetsinge - tussen 1967 en 1969 gerestaureerd ¹⁵.

We verlaten voor nu Middelstum en gaan naar Winsum om te kijken of we daar nog iets te eten kunnen vinden.

noten:

1. Bloemhuis K.A. Bosma, facebookbericht einde: facebook messenger Koos Anne Bosma, 11-3-2018; Plantenschat : Inleiding tot de kennis der flora van Nederland / F.J. van Uildriks, Vitus Bruinsma. - Groningen : P. Noordhoff, 1898 Driekleurig viooltje; Delpher: Algemeen Handelsblad, 26-07-1889. - Wedstrijden: Nieuwsblad van het Noorden, 20-06-1894. - Tentoonstelling Uithuizen: Nieuwsblad van het Noorden, 05-10-1907. - Vruchtententoonstelling: Nieuwsblad van het Noorden, 25-04-1938. - Familiebericht Getrouwd: Nieuwsblad van het Noorden, 25-04-1938. - Familiebericht Annie: Nieuwsblad van het Noorden, 12-02-1940. - Familiebericht Remko: Nieuwe provinciale Groninger courant, 12-02-1940. - Familiebericht Remko: Nieuwsblad van het Noorden, 21-05-1930. - Afgraving van de wierde te Middelstum: Nieuwsblad van het Noorden, 09-04-1895. - Afloop van verk. en aanbested.: Nieuwsblad van het Noorden, 20-02-1896. - Afloop van verk. en aanbested.: Nieuwsblad van het Noorden, 14-08-1897. - Advertentie Draagbaar Spoor: Nieuwsblad van het Noorden, 19-11-1971. - Vinhuizen uit Middelstum: De krant van toen: Dagblad van het Noorden, 22-09-1999, p. 14 Familiebericht Jakob Bosma: AlleGroningers: Kornelis Bosma; Jakob Bosma: Hendrik Wichers doop; huwelijk; huwelijk; overlijden: AlleFriezen: Klaas Bosma: De Ommelander borgen en steenhuizen / W.J. Formsma, R.A. Luitjens-Dijveld Stol, A. Pathuis. - 2e druk, met aanvullingen en verbeteringen. - Groninger historische reeks, deel 2. - Assen/Maastricht : Van Gorcum, 1987. - ISBN 90-232-2314-4. - p. 256-266, p. 271-273; 323x Groningen : van Adorp tot Zuurdijk / Peter en Klaske Karstkarel. - [Leeuwarden] : Noordboek, 2009. - ISBN 978-90-330-0770-5. - p. 392; De verhalen van Groningen Arbeidershuizen op het Hoogeland / Emmy Wagenaar Hummelinck; Dorpen in Nederland : een toeristische gids naar meer dan 250 historische dorpen en stadjes / J. Honders, J. Smit [et al.] (tekst); Jan van de Kam [et al.] (foto's). - Amsterdam : Reader's Digest (ism ANWB), 1982. - ISBN 90-6407-089-X. - Middelstum, p. 264; Wikipedia Bartholt Entens van Menteda, Inname van Den Briel, Opstand van Vlissingen, Inname van Dordrecht (1572): Strijd om de macht / Peter Schotel. - p. 15, 17 (in: Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813 / Willem Frijhoff, Hubert Nusteling, Marijke Spies (redactie). - Geschiedenis van Dordrecht, deel 2. - Dordrecht/Hilversum : Stadsarchief Dordrecht / Verloren, 1998. - ISBN 90-6550-601-2); Mysteries in Groningen / Martijn J. Adelmund. - Utrecht : Bruna, 2009. - ISBN [978-90-449-6035-8]; Geschiedkundige beschrijving der stad Groningen / E.J. Diest Lorgion. - 2 delen. - eerste deel 1040-1600. - Groningen : Groninger Boekverkopers College, 1974. - p. 443;

2. St. Hippolytuskerk Middelstum; De Sint Hippolytuskerk te Middelstum 1445-1945 : Gedachtenisrede / A.D. Wumkes : Kerkkroniek / Elizabeth C.A. Vinhuizen. - Middelstum : Het Comité, 1946; Van heer onne van Ewsumsjerusalems reijsse / Onno van Ewsum; Renaat J.G.A.A. Gaspar (tekstbezorging). - [s.l.] : [s.n.], 2012 p. [2]; Het geslacht Ewsum : geschiedenis van een jonkers-familie uit de Ommelanden in de 15e en 16e eeuw / Maria Hartgerink-Koomans. - Groningen : Wolters, 1938. - p. 49-50;

3. Delpher: Nieuwsblad van het Noorden, 10-11-1917. - Familiebericht: AlleGroningers: Pieter Wijchgel geboorte; overlijden;

(voormalige) Bakkerij,
Middelstum

Dirk Wijchgel [levensloop](#); Pieter Wijchgel [levensloop](#); Dirk Wumkes [geboorte](#);
 AlleFriezen: Dirk Wumkes [geboorte](#);
 Wending : Platform voor de Amsterdamse School [Heerestraat 15, Middelstum](#);
 Historische Vereniging Middelstum [Eigen straatje](#);
 De krant van toen: Noorderkrant, 24-05-2017, p. 12 [Steen Hippolytus na 55 jaar terug op plein](#);

4.
 St. Hippolytuskerk Middelstum;
 Kerkkroniek / Elizabeth C.A. Vinhuizen. - p. 37 (in: De Sint Hippolytuskerk te Middelstum 1445-1945. - Middelstum : Het Comité, 1946);
 Wikipedia [Johan Dijkstra \(kunstenaar\)](#);
 rkd [Johan Dijkstra](#); [Helmer Hut](#); [Jelle Otter](#);
[Stuken in de scheurende kerk](#) / Ada van Deijk (in: Trouw, 11-8-2014) Delpher: Nieuwsblad van het Noorden, 02-09-1941. - [Belangrijke ontdekking in de Kerk van Middelstum : Oude muurschilderingen blootgelegd](#);
 Nieuwsblad van het Noorden, 29-06-1977. - NOORDER RONDBLIK [Muurschilderingen in kerk Middelstum](#);
 Nieuwsblad van het Noorden, 08-10-1981. - NOORDER RONDBLIK [Restauratie kerk in Middelstum voltooid](#);
[Predikaat Koninklijk voor Aannemersbedrijf Woudenberg te Ameide : Geweldige eer voor dit restauratiebedrijf en erkenning van hun vakmanschap](#) (in: Wegwijzer, zeventiende jaargang, donderdag 22 oktober 1981);
 Kerkplein Amersfoort [Expositie van Jelle Otter in de Bergkerk](#) bericht nr. 6965 : geplaatst op 14-01-2008 en 1889 maal gelezen;
[Lut Gielen Wie kan me meer vertellen over kunstenaar Jelle Otter?](#) #wandschildering #wederopbouw #Groningen @rce_kleur;

5.
 St. Hippolytuskerk Middelstum;
 Religieus erfgoed in Groningen : Oude kerken in de Ommeland / Harm Plas, Wim Plas. - Bedum : Profiel, 2008. - 2e druk 2008. - ISBN 9789052944111. - p. 197;
[Stuken in de scheurende kerk](#) / Ada van Deijk (in: Trouw, 11-8-2014);

6.
 met dank aan Kees Geut, mailcontact 15-3-2018, [Historische Vereniging Middelstum](#);
 Delpher: Nieuwsblad van het Noorden, 06-03-1993. - [Zwoegen in het oerwoud van het snikhete Nigeria](#) : Groninger aannemer drinkt cognacje met koning Eruohwo II / Henk Kuipers;
 Live your dream [Jaap Reenders, van veehouder naar algemeen directeur Nacap Asia Pacific](#) / Bert Koster (hit 1212);
 met dank aan Anja Reenders, Messenger-contact 19-3-2018;

7.
 Wikipedia [Doopsgezinde kerk \(Middelstum\)](#); [Detlef Onderhorst](#);
 Delpher: Amsterdamse courant, 20-09-1760. - [Advertentie](#);
 Amsterdamse courant, 06-04-1779. - [Advertentie](#);
 Amsterdamse courant, 23-06-1795. - [Advertentie](#);
 Goudasche courant, 29-06-1795. - [Advertentie](#);
 Nieuwsblad van het Noorden, 22-06-1984. - [Examens Klassiek](#);
 Nieuwsblad van het Noorden, 25-06-1984. - [Kabinetorgel aanwinst](#) / Paul Herruer;
 Gemeente Amsterdam : Stadsarchief [Onderhorst, Cajus Deetlef](#);
 D. Onderhorst komt ook voor als (Cajus of Caius) Dethleff / Dilleff / Ditlof / Didelof / Deetlof / Deetleff Onderhorst;
 Nederlands Dagblad 15-2-2013, 10:40 [CD-recensies](#) / Roel Sikkema en Gerard ter Horst;
 De Oude Kerk te Amsterdam / Herman Janse. - Zwolle/Zeist : Waanders / Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 2004. - ISBN 90-400-8680-X. - p. 322, [eindnoot 210](#);

8.
 Herberg In De Valk [De Herberg](#);

9.
 Delpher: Nieuwsblad van het Noorden, 14-10-1931. - [Gemeenteraden](#);
 Nieuwsblad van het Noorden, 22-01-1932. - [De gedempte haven te Middelstum](#);
 met dank aan Kees Geut, mailcontact 17-3-2018, [Historische Vereniging Middelstum](#);
 Middelstum door de eeuwen heen : sprokkelingen in woord en beeld door het verleden van een Groninger gemeente / Geert de Boer (tekst en samenstelling). - Bedum : Profiel, 1988. - ISBN 90-70287-75-7. - p. 96;
 De atlas van Beckeringh : het Groninger landschap in de 18e eeuw / Reinder Reinders, Egge Knol, Martijn van Leusen, Jan Molema, Tonnis Musschenga; Martin Hillenga, Reinder Reinders, Auke van der Woud (redactie); Reinder Reinders (cartografie); Marieke Kijk in de Vegte (fotografie). - Zwolle : WBOOKS, [2016]. - ISBN 978-94-6258144-9. - [kaart 41](#), p. 172;

10.
 Biernet.nl [Brouwerij de Pauw](#);
 Bier in de provincie Groningen [Overzicht brouwerijen uit de provincie Groningen op plaatsnaam](#);
 mailcontact 17-3-2018 Jetze Smit, [Historische Vereniging Middelstum](#);
 Delpher: Groninger courant, 28-02-1832. - [Familiebericht](#);
 AlleGroningers: Hindrik Jans [huwelijk](#); [huwelijk](#); [overlijden relatie](#); [huwelijk Klaaske Hindriks Brouwer](#); [overlijden](#); In de jaren 1769 t/m 1773 wordt er maar een Hindrik in Middelstum geboren: 2-10 geboren en 8-10-1769 is de doopdatum. Ouders zijn Jan Berents/Beerents en Trijnje Hindriks [akte](#), de ouders krijgen nog [meer kinderen](#), verificatie is echter niet mogelijk of het om de juiste Hindrik gaat;
 Jan Krijns Noordhof [geboorte](#); [overlijden](#);
 Boer en heer : 'de Groninger boer' 1760-1960 / Jnte Botke. - Groninger historische reeks, 23. - Assen : Koninklijke Van Gorcum, 2002. - ISBN 90-232-3826-5. - p. 64 - (scriptie);
 Aandacht voor de doodgewone doopsgezinde dorpsdominee : Over een mislukte poging om beter in de behoeften van kleine plattelandsgemeenten te voorzien / Bert Dop (in: Doopsgezinde bijdragen / [verz. door de red.commissie van de Doopsgezinde Historische Kring]. - Nieuwe reeks, 1975-, ISSN 0167-0441; nummer 38. - Amsterdam/Hilversum : Doopsgezinde Historische Kring / Verloren, 2012. - ISBN 978-90-8704-359-9. - p. 101) - ADS = Algemeene Doopsgezinde Societeit;
 Jaarboekje voor de Doopsgezinde gemeenten in de Nederlanden en Naamlijst der Remonstrantsche gemeenten en predikanten in de Nederlanden / S. Muller. - Amsterdam : M. Schooneveld en Zn., 1837. - p. 32;
 Scholto Jans ten Doornkaat [huwelijk](#); [gezinsituatie](#);
 Jan Willems Schuringa [huwelijk](#); [gezinsituatie](#); [geboorte Antje in Alle Friezen](#);

11.

323x Groningen : van Adorp tot Zuurdijk / Peter en Klaske Karstkarel. - [Leeuwarden] : Noordboek, 2009. - ISBN 978-90-330-0770-5. - p. 392;
 Religieus erfgoed in Groningen : Oude kerken in de Ommeland / Harm Plas, Wim Plas. - Bedum : Profiel, 2008. - 2e druk 2008. - ISBN 9789052944111. - p. 195;
 Groningen : Stad en Ommeland / Albert Buursma, Marina van der Ploeg (tekst); Willem Friedrich (foto). - Bedum : Profiel, 2008. - ISBN 978-90-5294-426-5. - p. 300;
 Cartago [Oorkondenboek Groningen en Drenthe](#);
[Untersuchungen über friesische Rechtsgeschichte](#) / Karl Freiherr von Richthofen. - Berlin : Verlag von Wilhelm Hertz, 1880-1886. - p. 835-836;

12.

AlleGroningers: Dirk Wijchgel [geboorte](#): [overlijden](#);

13.

De Ommelander borgen en steenhuizen / W.J. Formsma, R.A. Luitjens-Dijveld Stol, A. Pathuis. - 2e druk, met aanvullingen en verbeteringen. - Groninger historische reeks, deel 2. - Assen/Maastricht : Van Gorcum, 1987. - ISBN 90-232-2314-4. - p. 255;
 Beeldbank Groningen, [NL-GnGRA 818 9843](#);
 Heraldische Databank [Van Emden](#);
 Heraldische Databank [Veelcker](#);

14.

De enige A. Schotanus te Zuidhorn die in deze periode deze naam heeft is Age Schotanus (bron [AlleGroningers](#)). Age is opzichter bij Spoorwegen en Waterstaat en is geboren op 13-8-1841 te Woudsend. Zijn ouders zijn Nolle Gerrits Schotanus (meester timmerman) en Trijntje Ages Jongma. Hij is op 24-jarige leeftijd, als opzichter spoorwegen, gehuwd met de 26-jarige Joukje Petronella Stoet/Stoett (Leeuwarden, 21-9-1839) op 25-1-1866 te Leeuwarden. Haar ouders zijn Frederik Stoett en Petronella Folkertsma. In ondertrouw heeft hij echter een extra voornaam, A.N. Schotanus (Leeuwarder courant, [29-12-1865](#)), dat vermoedelijk een verwijzing naar Nollas zal zijn. Enkele dagen eerder had hij dat nog niet (Leeuwarder courant, [26-12-1865](#)). Zelf plaatsen ze het ook als A.N. Schotanus (Leeuwarder courant, [05-01-1866](#)), (Leeuwarder courant, [26-01-1866](#)).
 In De Standaard van [30-7-1875](#) lezen we dat er een kerk en toren in Hommerts gebouwd kan worden, waarbij A. Schotanus te Zuidhorn inlichtingen kan verstrekken. In de Nederlandsche Staatscourant van [19-8-1882](#) lezen eveneens dat er informatie opgevraagd kan worden bij de bouwkundige A. Schotanus t.b.v. de het bouwen van het Kantongeregte te Zuidhorn.
 Ook voor het graven van een tochtsloot (Leeuwarder courant, [25-08-1882](#)) verstrekt hij inlichtingen. Voor het aanleggen van een weg met bijbehorenden constructie tussen Roden en Groningen, langs Peize verstrekt de architect A. Schotanus te Zuidhorn wederom inlichtingen, aldus de Provinciale Drentsche en Asser courant dd [23-06-1884](#). Vervolgens is Architect A. Schotanus te Zuidhorn betrokken bij een aanbestedingsprocedure van een particulier gebouw te Visvliet, nabij het Spoorweg-station (Leeuwarder courant, [19-04-1886](#)) evenals een boerenplaats in Westerhorn (Leeuwarder courant, [16-01-1888](#)).
 Op [18-10-1886](#) zet hij zijn Heerenhuis aan den Rijksstraatweg te Zuidhorn te koop, waarna hij kantoor houdt als architect in Leeuwarden (Leeuwarder courant, [11-01-1889](#)). Op [07-02-1891](#) (Nieuwsblad van het Noorden) is hij ook in Groningen Architect. Bij een publieke verkoping treffen de Architect A. Schotanus aan in het pand aan het Gedempte Zuiderdiep / hoek Stationsstraat op de bovenwoning (Nieuwsblad van het Noorden, [01-12-1893](#)).
 Hij verhuist naar Utrecht, Jan Pieterzoon Koenstraat 15, waar hij op 26-4-1899 komt te overlijden ([NL-UtHUA_A131425_000210.jpg](#), 621).

15.

Middelstum in oude ansichten, deel 1 / G.A. Brongers [et al]. - Zaltbommel : Europese Bibliotheek, 1986. - ISBN 978-90-288-3908-3 [bijschrift 25](#);
 Middelstum door de eeuwen heen : sprokkelingen in woord en beeld door het verleden van een Groninger gemeente / Geert de Boer (tekst en samenstelling). - Bedum : Profiel, 1988. - ISBN 90-70287-75-7. - p. 137;

internetraadpleging: 10 - 20-3-2018

